

AB'NİN DÖNÜŞÜMÜ VE GÜMRÜK BİRLİĞİ

Doç. Dr. Cemil ERTUĞRUL
TMMOB ZMO Yönetim Kurulu Üyesi

GİRİŞ

Türkiye, halen, AB'nin Ortak Üyesidir ve Tam Üyeliği amaçlayan bir gelişim süreci içerisinde. Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerinin gelişimi, batılılaşma yönünde sağlanacak gelişmeler yanında, ekonomik birleşmelerin sağladığı refah artışından Türkiye'nin yararlanması bakımından önemli bir unsurdur. Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin önemli bir yönünü tarım alanındaki ilişkiler oluşturmaktadır.

AB, Türkiye'nin dış ticaretinde son derece önemli bir yere sahiptir. Türkiye'nin ithalatının ve ihracatının yarıya yakın kısmını Toplulukla yapılan ticaret oluşturmaktadır. Topluluk Türkiye'nin tarım ürünleri dış ticaretinde de önemli bir yere sahiptir. Türkiye, 01-24 fasıllar arasında yer alan tarım ürünlerinin, yaklaşık beşte birini AB'den ithal etmektedir. AB, Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatında ise, yaklaşık beşte iki oranı ile daha yüksek bir paya sahiptir. Tercihli rejim ve işlenmiş tarım ürünleri alanlarında ortaya çıkan gelişmeler yanında, Türk tarımının AB Ortak Tarım Politikasına (OTP¹) uyumu ile Türkiye ile AB arasındaki ticaretin gelecek yıllarda daha da artması beklenmektedir.

Türkiye-AB ilişkilerinde Türk tarımı ile ilgili en önemli unsur Türk tarımının OTP'ye uyumudur. AB tarımını önemli ölçüde etkilemesi beklenen Türk tarımı, tam üyelik durumunda Türkiye-AB ilişkilerinde en büyük sorunlardan biri ve üzerinde en fazla tartışmaların yapılacağı konu olacaktır.

OTP, Türkiye-AB ilişkilerinde sağlanacak gelişmelere paralel olarak, gelecekte, Türk tarımını yönlendirmede temel unsur olabilecektir. Türkiye, dünya tarımında ortaya çıkan gelişmeler yanında, OTP'ye uyum ile, OTP'de ortaya çıkan gelişmelerden de doğrudan etkilenecektir.

OTP, AB bütçesinin yarısına yakın kısmını kapsamaktadır. AB mevzuatının önemli bir bölümü tarım konularını içermektedir. AB bürokrasini en fazla meşgul eden ortak politikadır².

OTP, Topluluk çiftçisi için yararlı olmakla beraber, Topluluk için maliyeti yüksek bir politika olmuştur. Topluluk tarafından, tarımsal harcamaları azaltma yönündeki bütün gayretlere rağmen, harcamalar yıllarca artmaya devam etmiştir.

Büyük ölçüde fiyat ve pazar politikası yoluyla sağlanan gelir artışları daha çok büyük işletme sahipleri için yararlı olmuş, OTP'nin temel amaçlarından bir sapma olarak, tarımsal gelir dağılımında büyük ve küçük işletmeler arasında büyük farklılıklar ortaya çıkmıştır. Ürünlere göre farklı düzeyde desteklemeler gerçekleştirildiğinden, farklı ürün yetiştiricileri arasında ve bölgeler arasında gelir farklılıkları ortaya çıkmıştır. OTP'nin daha çok büyük üreticilere yaramış olması, üye

¹ CAP: the Common Agricultural Policy

² OTP ekonomik olmaktan çok, sosyal ve politik yönü olan bir tarım politikasıdır. AB, sanayi ürünlerinde gümrük birliği yoluyla gerçekleştirdiği serbest dolaşımı, tarım ürünlerinde OTP ile gerçekleştirmiştir. Ancak OTP, sadece ticari değil, bazı ekonomik ve sosyal hedeflere de yönelmiştir. OTP üç temel ilkeye dayanmaktadır. Bunlar, **tek pazar**, **Topluluk tercihi** ve **mali dayanışma** ilkeleridir. **Tek pazar ilkesi**, tarım ürünlerinin üye ülkelerde serbest dolaşımını amaçlamaktadır. **Topluluk tercihi ilkesi**, tek pazarın oluşturulabilmesi için gerekli olan bir ilkedir. Bu ilkenin amacı, Topluluk içi piyasalarda ve Topluluk sınırlarında, üye ülkeler tarafından üretilen ürünlere öncelikli bir rejimin uygulanmasıdır. **Mali dayanışma ilkesi** ise, tek pazar ve Topluluk tercihi ilkeleri çerçevesinde uygulanacak ortak politikanın, ortak bir bütçeden ve bütün üye ülkelerin katılımı ile karşılanmasını amaçlamaktadır.

lkeler veya Topluluğun çeşitli bölgeleri arasında haksız gelir transferine neden olması ve üreticiler desteklenirken, tüketicilerin yüksek bir fiyat düzeyi ile karılaması sosyal amaçlarını da tartışmalı bir duruma getirmiştir.

OTP, tarım sektöründe istihdam edilenlerin gelirinde belirli bir artış sağlamakla beraber, bu artış vergi mükellefleri ve tüketicilerden kaynak transferi yoluyla gerçekleştirilmektedir.

OTP, uluslararası ilişkilerde de önemli sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Topluluğun, tarım ürünleri ithalatında koruyucu, ihracatında da sübvansiyon yoluyla ihracatı destekleyici bir politika izlemesi, diğer tarım ürünleri ihracatçısı ülkelerin, tarım sektörünü ve ekonomilerini olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Bu uygulamadan tarım ürünleri ithalatçısı ülkeler ise yararlı çıkmaktadırlar.

AB içi ve dışı çevrelerce çeşitli yönleriyle sürekli eleştirilen, bazı çevrelerce AB'nin gelişim sürecinde en temel taşlardan bir olarak tanımlanan, bazı çevrelerce de ekonomik mantık dışı bir uygulama olarak tanımlanan OTP sürekli bir reform süreci içerisinde olmuştur.

AB'NİN DÖNÜŞÜMÜ: GÜNDEM 2000 ÇERÇEVESİNDE OTP'NİN REFORMU

OTP'nin reformu tartışmaları, OTP'nin oluşumuyla birlikte balamı, gerek Topluluk çevrelerce gerek Topluluk dışı çevrelerce farklı yaklaşımlarla sürekli gündemde tutulmuştur. Bunun ilk rneği fiyat desteklerinden çok, kırsal ve tarımsal alt yapının ve tarım işletmelerinin yapısının iyileştirilmesini amaçlayan Manshold Planıdır (1967).

Bunu OTP'nin önemli bir sorun olarak belirlenmesiyle, 1985 yılında yayımlanan ve tarımsal harcamaların kısılmasını, ürün kalitesinin iyileştirilmesini, kırsal kalkınma ve çevrenin korunmasını ve geliştirilmesini amaçlayan Yeşil Kitap erevesindeki düzenlemeler izlemiştir.

OTP ile ilgili olarak diğer bir reform süreci GAAT/Uruguay Turu ile aynı döneme gelen ve tarım ürünleri ticaretinde kısmen de olsa liberal politikalara geii sağlayan MacSharry reformudur (1992). MacSharry reformu ve UT sonucunda çiftçiye sağlanan destekler, fiyat desteklerinden çok, çiftçinin mevcut gelir düzeyini sürdürmesine imkan sağlayacak şekilde doğrudan yardımlar, çevrenin ve kırsal peyzajın korunması ile ilgili demeler, kırsal kalkınma teşvikleri ve geçiş dönemi düzenleme yardımları şeklinde gerçekleşmektedir. Tarım politikalarında evre ve kırsal kalkınma politikaları artan bir önem kazanmaktadır. Nitekim, yeni devreye konulan programlarla CAP (Common Agricultural Policy) terimi bile değişerek, CARPE (Common Agricultural and Rural Policy for Europe) eklini almaktadır. Diğer taraftan, yapısal fonlarla, tarım işletmelerinin yapısının iyileştirilmesi ile ilgili politikalara artan bir önem verilmektedir.

OTP reformlarının önemli bir özelliği, reformların çoğunlukla yeni ye katılımlarının öncesinde gerçekleşmesi ve destekleme yoğunluğunun her reform sürecinde biraz daha azaltılmasıdır.

Nitekim, yeni ve son reform dalgası olan Gündem 2000 erevesinde, OTP harcamaları 2006 yılına kadar hemen hemen sabitletirilmitir. Topluluk Merkezi ve Doğu Avrupa lkelerine (MDAÜ) yönelik genişleme sürecine paralel olarak, Gündem 2000 (Agenda 2000) erevesinde, destekleme fiyat politikası yoluyla yapılan tarımsal harcamaları daha çok kısmayı amaçlayan bir reform sürecine girmiştir.

Benzer bir reform uygulaması, Türkiye'nin AB'ye katılımı öncesinde de söz konusu olabilir.

Topluluk, bu reformun gerekçesini, MDAÜ'lere yönelik genişleme sürecinden çok, küreselleşme koşullarında, tarımsal faaliyetlerde verimlilik ve rekabet gücünü artırmak için böyle bir reforma gerek duyduğu şeklinde ifade etmektedir.

Topluluk uzun dönemde, sadece OTP'de değil, bütün alanlarda mali destek sağlamaktan çok, düzenleyici (mevzuat koyan) bir nitelik kazanma eğilimindedir. Dolayısıyla, Gündem 2000 çerçevesinde önem kazanan harcamaları kısıcı uygulamalar, gelecekte daha yaygın bir nitelik alabilecektir.

Gündem 2000 ile öngörülen reform çerçevesinde, Topluluk tarafından, tarım ürünleri müdahale fiyatları düşürülmekte ve fiyatın serbest piyasada oluşumu hedeflenmektedir. Topluluk müdahale fiyatları yanında, telafi edici ödemelerle (doğrudan yardımlarla) çiftçi gelirini belirli ölçüde korumayı amaçlamaktadır. Gündem 2000 ayrıca, çevrenin ve kırsal peyzajın korunması, kırsal alanın istihdam kapasitesini artıracak yönde ekonomik olarak güçlendirilmesi, gıda güvenirliliği, ürün kalitesinin iyileştirilmesi gibi amaçları da kapsamaktadır. Bu çerçevede şu düzenlemeler öngörülmektedir.

Topluluk İçi ve Topluluk Dışı Piyasalarda Rekabet Gücünün Geliştirilmesi için Daha Düşük Düzeyde Kurumsal Fiyatların Uygulanması

Bu amaca uygun olarak destekleme fiyatlarının 2001-2006 yıllarında, tahılda %15-20, sütte %15 oranında düşürülmesi. Tarım ürünlerine yüksek destekleme fiyatı uygulamasının ürün fazlalıklarına, toplumsal refah kaybına ve ortalama verimlilikte düşüşe yol açtığı bilinen bir gerçektir.

Topluluk gerek OTP'den kaynaklanan ihtiyaçlardan gerek küreselleşme çerçevesinde DTÖ'den kaynaklanan ihtiyaçlardan kurumsal fiyatları düşük düzeyde tutmayı amaçlamaktadır.

Kurumsal fiyatların düşük tutulması verimliliğin ve Topluluğun Topluluk içi ve dışı piyasalarda rekabet gücünün arttırılmasına imkan vermektedir. Bu yolla serbest rekabete uyumlu piyasa yapısının oluşturulması, Gündem 2000 çerçevesinde Topluluğa katılacak olan yeni üyelerin bütünleşmesini kolaylaştırması yanında, AB'yi yaklaşan DTÖ turunda daha güçlü kılacaktır.

OTP'nin reformu yoluyla, kurumsal fiyatların düşük düzeyde tutulması, OTP harcamalarını kısmayı amaçlayan Topluluğun, özellikle, yeni üyelerin katılımı nedeniyle doğabilecek harcamaları azaltması bakımından önemlidir.

Topluluk kurumsal fiyatların düşük düzeyde tutulması ile serbest rekabete uyumlu piyasa yapısının oluşturulması hedeflerken, üretici gelirlerinde ani düşüslere yol açabilecek bir sonuçla karşılaşmamak da istemektedir. Bu amaçla, doğrudan yardımları ve çevresel ve kırsal amaçlı politikalar çerçevesinde belirli destekleri sağlamayı öngörmüştür. Bu destekler, özellikle, DTÖ kurallarına uygun olduğundan ve tarımsal üretimi artırıcı etkileri olmadığından, Topluluğun bugünkü politika tercihleri ile uyum içerisindedir.

Doğrudan yardımlar, Topluluk üreticisinin belirli bir gelir ve rekabet gücüne ulaşması durumumda uzun dönemde kaldırılabilir.

Verimlilik ve rekabet gücü bakımından önemli yere sahip olan yapısal destekler ile çağdaş gelişmeler çerçevesinde artan önem kazanan çevresel ve kırsal amaçlı desteklerin önümüzdeki yıllarda da artarak devam etmesi beklenmektedir. Tarımsal Nüfusa Adil Bir Yaşam Standardının Sağlanması

Destekleme fiyatlarındaki azalma, doğrudan yardım ödemeleriyle dengelenecektir. Destekleme fiyat sisteminden doğrudan gelir desteğine geçiş, gelir politikasının tarımsal üretimden daha bağımsız olarak uygulanması anlamına gelmektedir.

AB'nin Uluslararası Ticaretteki Konumunun Güçlendirilmesi

Serbest rekabete uyumlu piyasa yapısının oluşturulması yeni üyelerin bütünleşmesini kolaylaştıracak ve AB'yi yaklaşan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) turunda daha güçlü kılacaktır.

Kalite için Yoğunlaşma

Reform tüketicilerin ürün kalitesi ve güvenilirliği konusundaki artan ilgilerini tamamen karşılamayı amaçlamaktadır. Piyasa desteklerinde ve yeni kırsal kalkınma politikalarında, çevre, sağlık ve hayvan sağlığı konularında standartlara uyum sağlanacaktır.

DTÖ çerçevesinde, tarım ürünleri dış ticaretinde korumacı engellerin kaldırılma sürecine girmesi nedeniyle, dış ticarete yeni bir engelleme şekli olarak, bitki ve hayvan sağlığı kuralları, bu kapsamda gıda güvenliği artan bir önem kazanmaktadır. Ülkeler artık, kendi piyasalarını dış rekabete karşı korumada bitki ve hayvan sağlığı kurallarını daha etkili bir şekilde kullanmayı amaçlamaktadır.

Topluluk, bu nedenle OTP'nin reformunda, gıda güvenirliliği konusuna büyük ağırlık vermektedir. Böyle bir tercih, hem bitki ve hayvan sağlığı kurallarının tarım ürünleri dış ticaretinde Topluluk piyasasını koruyucu bir araç olarak kullanılmasına hem de dünyanın en büyük tarım ürünleri ihracatçısı olan Topluluğun diğer ülkelerin uyguladıkları bitki ve hayvan sağlığı kurallarına takılmamasına imkan sağlayacaktır.

Diğer taraftan Topluluk tüketicisi, gerek artan refah düzeyi gerek tarım ürünlerinin miktar, çeşitlilik ve kalite bakımından ulaştığı düzey nedeniyle tarım ürünlerinin satın alınmasında son derece seçici davranmaktadır. Tarım ürünlerinin, kimyasallar nedeniyle (gübre, ilaç, hormon gibi) insan sağlığını tehdit eder bir nitelik kazanması bu seçiciliği daha önemli kılmıştır. Dolayısıyla Topluluk, OTP'nin reformunda gıda güvenirliliği konusunu öne çıkararak, kendi tüketicisinin tercihlerin de uygun bir politika izlemektedir.

Çevre ile İlgili Hedeflerin OTP ile Bütünleştirilmesi

Üye ülkeler çevre ile ilgili gerekli önlemleri almalıdırlar. Üye ülkeler bu zorunluluğu gerçekleştirmede üç zorunluluğu yerine getirmelidir. Birincisi, kırsal kalkınma programlarında uyguladıkları tarımsal çevre önlemleri yeterli olmalıdır. İkincisi, doğrudan destek ödemeleri çevre politikaları ile uyumlu olmalıdır. Üçüncüsü, bu ödemelerin yapılmasında çevre ile ilgili özel yükümlülükler getirilebilir.

Topluluk OTP'nin reformunda, kırsal politikalara ve çevre politikalarına ve ağırlık veren bir yaklaşım izlemektedir. Böyle bir yaklaşım, OTP'den kaynaklanan

ihtiyaçlar yanında, küreselleşme koşullarında DTÖ kurallarına uyum için de uygun düşmektedir.

Bilindiği üzere, kırmızı kutu kapsamında olan fiyat destekleri yoluyla tarım sektörüne kaynak aktarımı, GATT Uruguay Turu sonrasında kısmen sınırlandırılmıştır. Seattle'de başlayan görüşmeler sonucunda, bu kısıtlamalar daha da artırılabilir. Oysa, yeşil kutu kapsamına giren, kırsal politikalar ve çevre politikaları yoluyla tarım sektörüne kaynak aktarımı DTÖ engeline takılmamaktadır. Dolayısıyla, Topluluk, kırsal ve çevresel politikalarla tarım sektörüne kaynak aktarımını, hem OTP'nin kendi gelişim süreci hem de DTÖ kurallarına uyum için son derece elverişli bir durum yaratmıştır.

Topluluk diğer taraftan, tarımsal üretimi kısmak için çevre ve kırsal alan politikalarını bir araç olarak kullanmaktadır.

Kırsal politikalarda temel yaklaşım, kırsal alanda güçlü bir tarım sektörünün oluşturulması ve çevrenin ve kırsal peyzajın korunmasıdır. Kırsal alanda tarım sektörü temel sektör olmakla beraber, diğer sektörlerin de (tarıma dayalı sanayi, köy el sanatları, turizm gibi) çevre ile uyumlu bir şekilde geliştirilmesidir. Bu amaca yönelik yaygın programlar (LEADER) geliştirilmektedir.

Topluluk tarafından yıllardır uygulanmakta olan tarım ürünlerinin yüksek destekleme fiyatları nedeniyle, çevrenin tahrip edilmesi pahasına tarımsal üretim artırılmıştır. Orman alanları tarıma açılmış, yoğun tarımsal girdi kullanımı (özellikle gübre ve zirai mücadele ilaçları kullanımı) çevreyi büyük ölçüde tahrip etmiştir. Günümüzde, ürün fazlalıkları sorun olarak ortaya çıktığından, orman alanları yeniden kazanılmaya çalışılmakta, çevre dostu tarımsal üretim teknikleri özendirilmektedir.

Topluluk, Beşinci Çevre Eylem Programı çerçevesinde, 1995 yılındaki değişiklikle çevre konularını OTP'nin kapsamına almıştır. Amsterdam Anlaşması ile sürdürülebilir kalkınma Topluluğun temel hedefleri arasına sayılmıştır. Avrupa Konseyinin 1998 yılındaki Cardiff Zirvesinde, bu olgu daha da güçlenerek benimsenmiştir, aynı yılda Viyana'da yapılan zirvede ise çevre konularının Gündem 2000 kapsamına alınması öngörülmüştür.

OTP'nin İkinci Ayağı Olan Kırsal Kalkınmanın Yeni Çerçevesi

Yeni kırsal kalkınma politikası, Avrupa'nın kırsal alanlarının geleceği için tutarlı ve sürdürülebilir bir çerçeve oluşturmayı amaçlamaktadır. Yeni kırsal kalkınma politikası sorumlulukları paylaşmayı ve üye ülkelerin özel amaçlarına göre uygulamalarını gerçekleştirilmesini öngörmektedir. Bu önlemler üç hedefi gerçekleştirmeyi öngörmektedir. Bunlar;

- Güçlü bir tarım ve ormancılık sektörünün oluşturulması,
- Kırsal alanların rekabet gücünün geliştirilmesi,
- Çevrenin ve Avrupa'nın kırsal mirasının korunması.
- Tarımsal çevre programı çerçevesinde çiftçilerin çevre ve doğal kaynaklar ile uyumlu tarım tekniklerini uygulamasını özendirilmesi.

Merkeziyetçi Olmayan Yönetim

Üreticilere yapılan doğrudan ödemeler 1992 yılındaki uygulamadan farklı olacaktır. Dana eti ve sütçülük ile ilgili doğrudan ödemelerin bir kısmı, Avrupa

Tarımsal Garanti ve Yönlendirme Fonu (EAGGF³) kanalıyla, Topluluk kriterlerine uygun ve rekabeti bozmayacak şekilde üye ülkelerce tahsis edilebilecektir.
Diğer Basitleştirmeler

OTP reformu bazı basitleştirmeleri öngörmektedir. Örneğin, şarap ile ilgili 23 tüzük, kırsal kalkınma ile ilgili 9 tüzük var iken şimdi ikisi içinde birer tüzük vardır.

Topluluk gerek OTP ile ilgili olarak gerek diğer alanlarda harcamaları kısıcı, mevzuat ve bürokrasiyi azaltıcı bir yaklaşım içerisindedir. Bunu gerçekleştirmede tarım en önemli yere sahiptir.

Topluluk mali yükü azaltabilmek amacıyla, yukarıda belirtildiği üzere, OTP'nin reformu çerçevesinde harcamaları kısmaktadır. Mevzuatlarla ilgili olarak basitleştirmeler ve birleştirmeler yapılarak, sayı ve sayfa olarak daha az bir mevzuat hedeflenmektedir. Bürokrasi ile ilgili olarak da, bazı bürokratik işlemlerin üye ülkelerce yerine getirilmesi öngörülmüştür. Böyle bir uygulama OTP'nin mevcut yükünün azaltılması yanında, Gündem 2000 çerçevesinde yeni üyelerin katılımını da kolaylaştıracaktır.

Topluluk Gündem 2000 çerçevesinde, tarım sektörü ile ilgili olarak, bir taraftan OTP'nin reformunu gerçekleştirirken, diğer taraftan yeni katılacak ülkeler ile ilgili özel programlar geliştirmiştir.

AB, MDAÜ'lerin Birliğe katılmaları sürecinde, söz konusu ülkelerin tarımının Topluluk tarımına uyumunu kolaylaştırmak amacıyla 2000-2006 yıllarını kapsamak üzere, EAGGF kanalıyla yılda 520 milyon EURO tutarında, Tarım ve Kırsal Gelişme İçin Özel Katılma Programı (SAPARD) olarak tanımlanan bir mali destek programı geliştirmiştir.

GÜMRÜK BİRLİĞİ VE TÜRKİYE

Türkiye, 1/95 sayılı OKK ile sanayi ürünlerinde tamamen, tarım ürünlerinde ise kısmen Türkiye ile Topluluk arasında ticaretin serbestleşmesine dayanan bir işbirliğine gitmiştir. Ancak, bu uygulama büyük ölçüde Türkiye tarafından gümrüklerin kaldırılması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu uygulama, Türkiye'nin Ankara Anlaşması (AA) ve Katma Protokolden (KP) kaynaklanan bir yükümlülüğü olmakla beraber, Topluluğun yükümlülüğü olan geçiş dönemi sonrası tam üyelik, işgücünün serbest dolaşımı ve mali yardım gibi konularda Topluluğun yükümlülüklerini yerine getirmezken, Türkiye'nin yükümlülüklerini yerine getirmekteki gayretleri, hatta, bu uygulamanın, başka bir ifade ile Gümrük Birliğine girmiş olmasının, önemli bir başarı olarak gösterilmesi ilginç bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır. Topluluk ile uzun yıllara Ortaklık ilişkisi içerisinde olan, Tam Üyelik yönünde başarısız bir geçmişi olan ve Gümrük Birliği imzalayan tek ülke olması nedeniyle de ilginç bir görünüm içerisindedir.

Topluluk işgücünün serbest dolaşımı ve mali yardım gibi alanlarda anlaşmalar ile takvime bağlanan yükümlüklerini yerine getirmemiştir, bu yükümlülükleri, özellikle serbest dolaşım ile ilgili yükümlülükleri ne zaman yerine getireceği konusunda her hangi bir işaret de yoktur. Topluluğun 1/95 sayılı OKK sonrasında Türkiye'den alacağı önemli bir taviz kalmamıştır. Türkiye'nin Topluluğa Tam Üyeliklerinin Topluluğa ekonomik anlamda önemli bir fayda sağlaması beklenmezken, Tam üyelik

³ EAGGF: European Guidance and Guarantee Fund.

durumunda Topluluktaki fonlar ve mali kaynaklardan Türkiye'nin yararlanmasının ve işgücünün serbest dolaşımının Topluluğa önemli bir yük getireceği bilinmektedir.

Topluluk, Türkiye'nin dış ticaretinde son derece önemli bir yere sahiptir. Türkiye'nin ithalatının ve ihracatının yarısına yakın kısmını Toplulukla yapılan ticaret oluşturmaktadır. 1/95 sayılı OKK'nın uygulanması öncesi (1994 ve 1995 ortalaması) ve sonrasındaki Türkiye-AB ticaretindeki gelişmeler, Türkiye'nin Topluluktan ithalatında ortaya çıkan gelişmeler olarak Tablo 1'de, Topluluğa ihracatında ortaya çıkan gelişmeler olarak ise Tablo 2'de yer almaktadır. Söz konusu Tabloların incelenmesinden görüleceği üzere, Türkiye'nin Topluluktan ithalatı büyük artışlar gösterirken, ihracatı sınırlı bir artış göstermiştir. Gümrük Birliği büyük ölçüde Topluluk lehine işlemiştir.

Tablo 1: Türkiye'nin Topluluktan İthalatında Gelişmeler

Milyon \$

	1/95 SAYILI OKK ÖNCESİ (94/95 ORT.)		1/95 SAYILI OKK SONRASI									
			1996		1997		1998		1999		2000	
	İthalat	İnd.	İthalat	İnd.	İthalat	İnd.	İthalat	İnd.	İthalat	İnd.	İthalat	İnd.
AT	13887,9	100,0	23138,1	166,6	24837,3	178,8	24074,7	173,4	21418,3	154,2	28368,2	204,3
TOPLAM	29490,6	100,0	43626,6	147,9	48585,1	164,7	45921,4	155,7	40686,7	138,0	53983,0	183,1

Kaynak: DİE verilerinden yararlanılarak derlenmiştir.

Tablo 2: Türkiye'nin Topluluğa İhracatında Gelişmeler

Milyon \$

	1/95 SAYILI OKK ÖNCESİ (94/95 ORT.)		1/95 SAYILI OKK SONRASI									
			1996		1997		1998		1999		2000	
	İhracat	İnd.	İhracat	İnd.	İhracat	İnd.	İhracat	İnd.	İhracat	İnd.	İhracat	İnd.
AT	9853,1	100,0	11548,6	117,2	12247,8	124,3	13498,0	137,0	14348,3	145,6	14352,0	145,7
TOPLAM	19871,5	100,0	23224,5	116,9	26261,1	132,2	26974,0	135,7	26587,2	133,8	27324,4	137,5

Kaynak: DİE verilerinden yararlanılarak derlenmiştir.

Tarım alanında Türkiye-AT ilişkileri büyük ölçüde, AA, KP, 1/80 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı (1/80 sayılı OKK), 1/95 sayılı OKK, 1/98 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı (1/98 sayılı OKK)⁴, Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) ve Ulusal Program (UP) çerçevesinde yürütülmektedir. Anılan mevzuat çerçevesinde tarım alanında Türkiye-AT ilişkileri;

- **tarım ürünlerinin serbest dolaşımı: Türk tarımının OTP'ye uyumu,**
- **tarım ürünleri ticaretinde karşılıklı olarak tercihli bir rejim uygulanması: tarım tavizleri,**
- **işlenmiş tarım ürünleri,**

konuları olmak üzere üç yönlü bir gelişme göstermektedir.

⁴ Yaygın olarak kullanılan şekliyle "Gümrük Birliği."

Bunun yanında, Türkiye, 1/95 sayılı OKK çerçevesinde, Topluluğun Ortak Ticaret Politikasına uyum amacıyla, Topluluğun tercihli ticaret rejimi uyguladığı Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri (MDAÜ) ve Akdeniz Ülkeleri ile Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) yapmaktadır. STA'lar bütün sektörler yanında, tarım ve işlenmiş tarım ürünleri sektörü ile ilgili karşılıklı tavizleri de içermektedir. Bütün sektörler yanında tarım ve işlenmiş tarım ürünleri sektöründe de dış ticaret rejimimizde değişikliklere yol açacak olan bu uygulama, Türkiye'nin tarım alanında Toplulukla ilişkilerinin diğer önemli bir yönünü oluşturmaktadır.

Bu süreç içerisinde diğer ülkelere yapılan ihracat AT'ye yapılan ihracattan daha önemli bir yere sahip olmaktadır. Buna rağmen, Topluluğa yapılan ihracat toplam ihracatın yarısına yakın kısmını oluşturmaktadır.

İthalat ve ihracatta ortaya çıkan bu gelişmelere paralel olarak, Türkiye'nin toplam dış ticaretinde ihracatın ithalatı karşılama oranı 1994 yılında %78 iken 1997 yılında, özellikle AT'den yapılan ithalattaki hızlı artış nedeniyle, %54'e düşmüştür. Topluluk ile yapılan ticarete ise ihracatın ithalatı karşılama oranı, aynı yıllar itibarıyla %79 ve %49 olarak gerçekleşmiştir.

Tarım Ürünlerinin Serbest Dolaşımı: Türk Tarımının OTP'ye Uyumu

Tarım alanında Türkiye-AT ilişkilerinde en önemli konu Türk tarımının OTP'ye uyumudur. Türk tarımının OTP'ye uyumu gerçekleştirildiğinde, Türkiye ile Topluluk arasında tarım ürünlerinin serbest dolaşımı sağlanacak, dolayısıyla, işlenmiş tarım ürünleri (tarım unsuru bakımından) ve karşılıklı tarım tavizleri ile ilgili rejim OTP kapsamına girerek sona erecektir.

KP'de, 22 yıllık dönem sonunda, Türk tarımının OTP'ye uyumunun sağlanması için, Türkiye'nin gerekli OTP tedbirlerini alması öngörülmüştür (KP:32(1)). Bu dönem içerisinde Topluluk, tarım politikasının tespiti ve gelişmesi sırasında Türk tarımının çıkarlarını göz önünde tutacak ve Türkiye bu amaca yararlı bütün unsurları Topluluğa bildirecektir (KP:32(2)). Topluluk ayrıca, OTP'nin tespit edilmesi ve gelişmesi ile ilgili Komisyon tekliflerini, bu tekliflere ilişkin görüşleri ve alınan kararları Türkiye'ye bildirecektir (KP:32(3)). Ortaklık Konseyi, Türkiye'nin yirmi iki yıllık dönem sonunda (1995 yılı sonunda), OTP tedbirlerini aldığını belirlemesini takiben tarım ürünlerinin serbest dolaşımı ile ilgili hükümleri tespit edecektir (KP:34(1)). Ortaklık Konseyi uyum için öngörülen tarihi değiştirebilecektir (KP:34(3)).

Nitekim, 1/95 sayılı OKK (Madde 24) ile, bu sürenin, her hangi bir tarih belirtilmeden ek bir süre verilerek uzatılması öngörülmüştür. Ortaklık Konseyinin İlke Kararının tarımsal işbirliği ile ilgili hükümleri, tarafların uyguladıkları tarım politikaları konusunda düzenli danışmalarda bulunmasını ve Türkiye'nin Ortak Tarım Politikasına daha iyi bir şekilde uyum sağlanmasını teminen, AB'nin teknik yardımda bulunmasını öngörmektedir. Söz konusu karar çerçevesinde, Tarım Teknik Komitesi toplantılarında, konu gündeme getirilmiş ve AB tarafı Türkiye'nin Ortak Tarım Politikasına uyumunu kolaylaştıracak gerekli teknik yardımın sağlanabileceğini ifade etmiştir. Ancak, bu alanda her hangi bir gelişme sağlanamamıştır.

Türk tarımının OTP'ye uyumu ile ilgili son ve en önemli gelişme **Katılım Ortaklığı Belgesi** ile ortaya çıkmıştır. Katılım Ortaklığı Belgesi, bilindiği üzere Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin yol haritasını ve tam üyeliğin gerçekleşebilmesi için Türkiye tarafından yerine getirilmesi gerekli asgari koşulların AB tarafından belirlendiği bir belgedir.

Katılım Ortaklığı Belgesi, diğer konularda olduğu gibi tarım alanında da Kısa Dönem (2001) ve Orta Dönem (2001-2003) olarak iki dönem belirlemiştir.

Katılım Ortaklığı Belgesine göre Türkiye Kısa Dönemde tarım alanında şu hususları yerine getirmelidir:

- İşleyen bir arazi kayıt sistemi, hayvan kimlikleri sistemi, bitki geçiş izinleri sistemi oluşturulması ve tarım piyasalarının izlenmesi ve yapısal ve kırsal kalkınma önlemlerinin uygulanması için idari yapının iyileştirilmesi.
- Topluluğun veterinerlik ve bitki sağlığı mevzuatı için uygun bir uyum stratejisinin oluşturulması ve laboratuvar testleri, denetim düzenlemeleri ile kuruluşları başta olmak üzere uygulama yeteneğinin üst düzeye çıkartılması.

Katılım Ortaklığı Belgesi Kısa Dönemde balıkçılık ile ilgili olarak ise; denetleme ve kontrol önlemleri yoluyla balıkçılık piyasasının yapısal gelişmesini izleyecek idari yapının kurulmasını ve balıkçılık filosu kayıtlarının iyileştirilmesini öngörmektedir.

Katılım Ortaklığı Belgesine göre Türkiye Orta Dönemde tarım alanında şu hususları yerine getirmelidir:

- Tarımsal ve kırsal kalkınma politikaları ile ilgili müktesebat için hazırlıkların tamamlanması.
- Gıda işleme kuruluşlarının (et, süt işleme tesisleri) AB sağlık ve kamu sağlığı standartlarına göre modernize edilmesi ve test ve teşhis imkanlarının daha ileri düzeyde tesis edilmesi.

Katılım Ortaklığı Belgesi Orta Dönemde balıkçılık ile ilgili olarak ise; Ortak Balıkçılık Politikasının uygulanabilmesi için hazırlıkların tamamlanmasını ve balıkçılık ürünlerinin kalite standartlarının ve güvenilirliğinin iyileştirilmesini öngörmektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan da görüleceği üzere Türkiye, OTP'ye uyum sürecinde, kısa dönemde veterinerlik ve bitki sağlığı koşulları başta olmak üzere gerekli yasal ve kurumsal düzenlemeleri yerine getirecek, orta dönemde ise uyum için gerekli bütün şartları tamamlayacaktır. Balıkçılık için de benzer bir süreç öngörülmüştür.

Türk tarımının OTP'ye uyumu muhtemelen 2003 yılı sonrasında, **tam üyelik çerçevesinde uyum** veya tam üyeliğin hemen gerçekleşmemesi durumunda **ortaklık ilişkisi çerçevesinde uyum** olmak üzere iki şekilde gerçekleşebilir.

Türk tarımının OTP'ye uyumu; Türk tarımı, Türk ekonomisi, sosyal ve siyasal yaşamı yanında, AB'yi de çeşitli yönleri ile önemli ölçüde etkileyebilecektir.

Türkiye'nin büyük bir tarım ülkesi olması ve Türk tarımının AB tarımından önemli farklılıklar göstermesi nedeniyle, OTP'ye uyum önemli sorunlar yaratabilecektir. Daha önceki AB'ye katılmalarda olduğu gibi, Türk tarımının OTP'ye uyumunun, aşamalı bir şekilde gerçekleşmesi beklenmektedir.

Ortaklık ilişkisi çerçevesinde gerçekleştirilecek bir uyumun kuralları bir takım belirsizlikler içermektedir. Ortaklık ilişkisi çerçevesinde; bütün tarımsal ürünlerde uyumun gerçekleştirilip gerçekleştirilmeyeceği, uyumun aşamaları, AB'nin ne ölçüde mali destek sağlayacağı gibi konular belirsizdir. Bu konular, ancak, uyum öncesinde tarafların yapacakları görüşmelerle belirlenebilecektir.

Ortaklık ilişkisi çerçevesinde gerçekleştirilecek bir uyum süreci AB'nin yapısal fonlarını kapsamayacağından veya Türk tarımının OTP'ye uyumu için AB'nin

Türkiye'ye yeterli miktarda bir mali kaynak sağlaması beklenilmediğinden, Türk tarımının rekabet gücü sınırlı olacaktır. Ulusal kaynaklardan sağlanacak desteklerin AB destekleri düzeyinde olması mali nedenlerle son derece güçtür ve Türk tarımının rekabet gücünü yeterli düzeye yükseltebilecek ölçüde olması beklenemez.

Ancak, AB tarafından, yeni genişleme sürecinde, aday ülkeler için henüz gerçekleştirilmekte olan SAPARD kapsamına Türkiye'nin de alınması veya SAPARD benzeri bir uygulamanın Türkiye için de geliştirilmesi durumunda Ortaklık koşullarında uyum için elverişli bir ortam oluşturabilir. Bu uyumun koşulları da, büyük ölçüde Türkiye'ye sağlanacak mali desteğin özelliklerine bağlı olacak ve yapılacak görüşmelerle belirlenebilecektir.

SAPARD veya benzeri bir uygulama çerçevesinde elverişli uyum imkanları dağlanmadığı takdirde, Türkiye için OTP'ye uyum, en elverişli şekilde, AB olanaklarının en etkili şekilde kullanılmasına olanak sağlayacak tam üyelik koşullarında olabilecektir.

Tam üyelik çerçevesinde gerçekleştirilecek uyum koşullarında, Türkiye ile Topluluk arasında yapılacak Katılım Anlaşması ile uyumun bütün kuralları belirlenecektir. Ancak, Topluluğa sonradan katılan ülkelerin Katılım Anlaşmaları göz önüne alındığında, Türkiye'nin OTP'ye uyumu durumunda Topluluk mevzuatını benimsemesi beklenmektedir. Başka bir ifadeyle, tam üyelik koşullarında uyumun kuralları büyük ölçüde bellidir.

Türk tarımının OTP'ye uyumunda en önemli sorunlardan biri mali konulardır. Türkiye, OTP'ye uyum ile Türk tarımına AB kaynaklarından yeterli desteği sağlayıp sağlayamayacağı endişesi içerisindeyken, AB, bu uyumun kendine nasıl bir mali yük getireceği hesabı içerisinde. Türk tarımının OTP'ye uyumunun, desteklemenin azaldığı bir dönemde gerçekleşmesi durumunda, AB'nin bütçesine büyük bir yük getireceği söylenemez. OTP'nin reformuna ve yapısal fonlarla ilgili ortaya çıkabilecek gelişmelere bağlı olarak, uzun dönemde, Türk tarımı için, EAGGF'nin Garanti Bölümünden çok Yönlendirme Bölümü önem kazanabilecektir.

Nitekim Gündem 2000 çerçevesinde, yeni genişleme sürecinde destekleme fiyat politikası yoluyla gerçekleştirilen desteklerin azaltılması, kırsal, yapısal ve çevre sorunları ile ilgili desteklerin artırılması öngörülmektedir.

Türk tarımının OTP'ye uyumu Türkiye ve Toplulukta; genel ekonomik ve sosyal yapı yanında, tarım ile doğrudan ilgili olarak işletme yapısı, üretim, tüketim, fiyat ve pazar politikası, dış ticaret, tarıma bağlı ve dayalı sanayiler, rekabet politikası, teknoloji kullanımı, verimlilik, üretici gelirleri, kendine yeterlilik, mali politikalar, bölgesel ve sosyal politikalar, mevzuat ve kurumsal yapı olmak üzere pek çok konu üzerine etkili olacaktır. Ancak, bu uyum tek pazar ilkesi (malların serbest dolaşımı) çerçevesinde en çok tarım işletmelerini etkileyecektir.

Türk tarımı, Topluluk tarımı ve dünya tarımı hızlı ve sürekli bir değişim içerisinde. Bu nedenle, muhtemel bir uyumun sonuçları, büyük ölçüde uyumun ne zaman gerçekleşeceğine de bağlıdır. Desteklemenin yoğun bir şekilde uygulandığı bir dönemde uyumun gerçekleşmesi ile, desteklemenin azaltıldığı veya tamamen kaldırıldığı bir dönemde uyumun gerçekleştirilmesi Türk tarımı için çok farklı sonuçlar doğurabilecektir. Bugünkü destekleme düzeyinde Türk tarımının OTP'ye uyumu Türk tarımına bazı imkanlar sağlayabilecektir. Ancak, OTP'nin reformu çerçevesinde önümüzdeki yıllarda tarıma sağlanan desteklerin azaltılması nedeniyle, OTP Türk tarımı için yeterli ölçüde destekleyici-koruyucu olmayacaktır.

Bilindiği üzere, AB, bütçe disiplini çerçevesinde, üye olacak ülkelerin tarımsal potansiyelini göz önünde bulundurarak, her yeni üye kabulünden önce tarımsal harcamaları kısma yoluna gitmektedir. Böyle bir uygulama Türkiye'nin tam üyeliği öncesinde de ortaya çıkabilecektir. Topluluk ayrıca, son yıllarda tarım da dahil olmak üzere, bütün alanlarda, mali destek sağlamaktan çok düzenleyici bir rol alma yoluna girmektedir. DTÖ çerçevesinde ortaya çıkan gelişmeler tarımsal harcamaların kısılması yönündeki süreci daha da hızlandırmaktadır.

Bu gelişmeler göz önüne alındığında Türkiye'nin OTP çerçevesinde AB'den sağlayacağı mali destek çok sınırlı bir düzeyde olabilecektir.

Türkiye; tarım işletmelerinin yapısındaki bozukluk, teknoloji kullanımındaki yetersizlik, düşük verimlilik gibi sorunlara bağlı olarak doğal kaynakları nedeniyle avantajlı olduğu ve meyve-sebze, tütün pamuk gibi, Topluluk tarımını tamamlayıcı nitelikte olabilecek ürünler dışında, çoğu tarımsal üründe, özellikle hayvansal ürünlerde Toplulukla rekabet edemeyecektir. Tarımsal üretimde ve üretici gelirlerinde beklenen artış sağlanamayacak, hatta azalmalar ortaya çıkabilecektir. Ayrıca Türkiye çoğu stratejik tarım üründe dışa bağımlı bir hale gelecektir.

Bu nedenle Türkiye, özellikle verimlilik ve rekabet gücünün artmasına imkan verecek, kırsal ve tarımsal alt yapının ve tarım işletmelerinin yapısının iyileştirilmesi ve tarım ürünleri fiyatlarının-maliyetlerinin Topluluk fiyatlarına yaklaştırılması, politikalarına ağırlık vermelidir. Aksi takdirde, Türk tarımı, tam üyelik koşullarında AB tarımı karşısında ciddi bir rekabet sorunu yaşacak, tarım sektörü kısa dönemde telafisi imkansız yaralar alacaktır. Türk tarımı uzun dönemde ve yapısal iyileştirmelerle ancak, AB tarımı karşısında belirli bir rekabet gücü kazanabilecektir.

Türk tarımının, gerek ortaklık ilişkisi gerek tam üyelik ilişkisi çerçevesinde, Topluluk tarımına uyumu için, verimlilik ve rekabet gücünün artması gereklidir. Bu amaçla, kırsal ve tarımsal alt yapının ve tarım işletmelerinin yapısının iyileştirilmesi ve tarım ürünleri fiyatlarının-maliyetlerinin Topluluk fiyatlarına-maliyetlerine yaklaştırılmasına ağırlık verilmelidir.

Topluluğa aday diğer ülkeler için oluşturulan SAPARD benzeri bir uygulamanın, gelecekte Türkiye için de gerçekleştirilmesi, Türk tarımının OTP'ye uyumunu kolaylaştırıcı bir unsur olabilecektir. Ancak, Türkiye ile AB tarımı arasındaki önemli yapısal farklılıklar nedeniyle kapsamlı bir uyumu gerçekleştirmenin güçlüğü bilinmektedir. Ayrıca, Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin, özellikle AB'nin mali yardımını öngören ilişkilerin, sürekli aksaması bu konuda fazla iyimser olmayı güçleştirmektedir.

Türk tarımının OTP'ye uyumunun başarılı bir şekilde gerçekleşmesi için, şu düzenlemeler yapılmalıdır:

Bir proje çerçevesinde, Topluluk tarım mevzuatı ve Türk tarım mevzuatı derlenmeli ve Türk tarım mevzuatının Topluluk tarım mevzuatına uyumu için gerekli hazırlıklar tamamlanmalıdır.

Kurumsal yapı OTP'ye uyumu sağlayacak ve uygulayabilecek şekilde güçlendirilmelidir. Bu kapsamda;

Devletin sorumluluğunda olan kırsal ve tarımsal faaliyetler, OTP göz önünde bulundurularak tek ve merkezi bir kuruluş (Tarım ve Köyişleri Bakanlığı) tarafından yerine getirilmelidir. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı elemanlarına OTP'ye uyum

konusunda özel eğitim imkanları sağlanmalı ve Bakanlık yetişmiş elemanlarla güçlendirilmelidir.

Kırsal ve tarımsal sivil örgütlenme (kooperatifler, birlikler, meslek kuruluşları vb.) OTP yükümlülüklerini yerine getirebilecek şekilde güçlendirilmelidir. Bu kuruluşlar, yönetim ve finansman bakımından daha bağımsız bir yapıya kavuşturulmalı ve devletin bu alandaki müdahaleci rolü azaltılmalıdır. Halen kamu kuruluşları tarafından gerçekleştirilen bazı hizmetlerin (tarım politikası oluşturma, girdi temini, kredi temini, işleme, pazarlama, yayım gibi) yerine getirilmesinde sivil örgütlerin katkısı artırılmalıdır.

Tarım işletmelerinin yapısı ve kırsal ve tarımsal alt yapı iyileştirilecek tarımsal verimlilik ve rekabet gücünün artırılmasına ağırlık verilmelidir.

Tarımsal üretim yanında, tarıma dayalı sanayiler ve pazarlama kanalları, özellikle, borsa sistemi ve haller geliştirilmeli, ulusal pazarlarda ve Topluluk pazarlarında rekabet gücü artırılmalı. Tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasında, Topluluk kural ve standartlarına uygun bir yapı oluşturulmalıdır.

Doğal kaynaklar ile çevre ve kırsal peyzaj, Gündem 2000 göz önünde bulundurularak ülke, bölge ve havza bazında, korunmalı ve geliştirilmelidir. Kırsal alanda tarıma dayalı sanayiler ve tarım dışı ekonomik faaliyetler desteklenmelidir.

Tarım sektörünün bütün özellikleri hakkında doğru ve yeterli bilgi edinilmesine imkan sağlayacak bir "Bilgi Bankası", "Kayıt Sistemine" geçişi de sağlayacak şekilde oluşturulmalıdır. Piyasa bilgi sistemi, daimi bitkilerin kayıt ve kadastro kayıtları ve hayvan kimlikleri ve kayıtlarını da kapsamak üzere, Bilgi Bankasına geçişte, Topluluğun Tarımsal Bilgi Sistemine (Entegre Yönetim ve Kontrol Sistemi: Integrated Administrative Control System - IACS) uyum için gerekli yasal ve kurumsal düzenlemeler gerçekleştirilmelidir.

Gıda güvenirliliği, bitki ve hayvan sağlığı ve kalite kontrol konularında Topluluk sistemine uyum hızla sağlanmalıdır.

Ciddi verimlilik ve rekabet sorunları içerisinde bulunan hayvancılık, özel projelerle güçlendirilmelidir.

Çay, tiftik keçisi gibi OTP'ye uyumdan son derece olumsuz etkilenecek ürünler için Toplulukla yapılacak işbirliği ile özel destekleme ve koruma sistemleri geliştirilmelidir.

Tam üyelik gerçekleştiğinde, taze ve işlenmiş meyvelerde hemen, diğer bitkisel ürünlerde 1-5 yıl, hayvansal ürünlerde de 5-10 yıl içerisinde uyumu gerçekleştirecek bir stratejisi izlenmelidir.

Yukarıdaki hususlar çerçevesinde, Türk tarımının OTP'ye uyumu için gerekli mali ve teknik desteğin, Topluluk tarafından, Türkiye'ye sağlanması imkanları aranmalıdır.

Tercihli Rejim

Topluluk, AA ile, tek taraflı olarak Türkiye çıkışlı bazı tarım ürünlerine (tütün döküntüleri, kuru üzüm, kuru incir ve fındık) indirimli tarife kontenjanları tanımlamıştır (Geç. Pro. Madde 2).

KP ile, Türkiye ve Topluluğun birbirlerine, tarım ürünleri ticaretinde karşılıklı tercihli bir rejim uygulaması öngörülmüştür (KP:35(1)). Türkiye için uygulanacak

tercihli rejim, KP'nin 6 sayılı Ek'inde (bazı işlenmiş tarım ürünlerini de kapsamak üzere) yer almaktadır. Topluluğun Türkiye'ye tanıdığı bu tercihli rejim, Ortaklık Konseyinin 1980 yılındaki 1/80 sayılı Kararı ile iyileştirilmiştir. Türkiye ise, 1993 yılı İthalat Rejimi Kararı ile, bazı tarım ürünlerinde AT'ye (aynı şekilde EFTA üyesi ülkelere) yaklaşık %30 oranında gümrük indirimi şeklinde bir tarım tavizi sağlamıştır. Bu tavizler daha sonraki yıllarda iyileştirilmiştir.

KP ile, Türkiye lehine işleyen tercihli rejimin, 1/95 sayılı OKK ile (Madde 26), karşılıklı çıkar sağlayacak şekilde yeniden gözden geçirilmesi öngörülmüştür. Ortaklık Konseyinin İlke Kararı ile karşılıklı tarım tavizlerinin sağlanmasına yönelik görüşmelerin 1995 yılında başlatılması benimsenmiştir.

Söz konusu kararların uygulanmasını gerçekleştirmek üzere, Türkiye ile AT heyetlerinin katılımı ile, 13 tur süren görüşmeler, Nisan 1997 tarihinde tamamlanmıştır. OKK, 1998 yılı başlarında, her iki tarafın da Resmi Gazetelerinde (9 Ocak 1998 tarihinde İthalat Rejim Kararı olarak Türkiye Resmi Gazetesinde; 1/98 sayılı OKK olarak 28 Şubat 1998 tarihinde Topluluk Resmi Gazetesinde) yayımlanmasıyla yürürlüğe girmiştir. 1/98 sayılı OKK çerçevesinde tarafların birbirlerine sağladığı tarım tavizlerindeki gelişmeler, 1995 yılı ticareti (Türkiye'nin Topluluktan ve Topluluğun Türkiye'den tarım ürünleri ithalatının parasal değerinin %'si olarak) esas alınarak, Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 3: 1/98 Sayılı OKK Öncesi ve Sonrasında Türkiye ve Topluğun Birbirlerine Sağladığı Tarım Tavizlerinde Gelişmeler (%)

	1/98 OKK Öncesi		1/98 OKK Sonrası	
	Türkiye'nin Topluluğa Tanıdığı Tavizler	Topluluğun Türkiye'ye Tanıdığı Tavizler	Türkiye'nin Topluluğa Tanıdığı Tavizler	Topluluğun Türkiye'ye Tanıdığı Tavizler
Tavizli*	7	76	33	93
Tavizsiz	93	24	67	7
Toplam	100	100	100	100

Kaynak: DTM.

* Vergiden muaf veya vergi indirimine tabi

Tablo 1'den görüleceği üzere, Türkiye ile Topluluk arasında gerçekleştirilen 1995 yılı ticareti verileri esas alındığında, Türkiye, 1/98 sayılı OKK öncesinde Topluluktan ithal edilen ürünlerin %7'sine tavizli rejim uygularken, 1/98 sayılı OKK sonrasında %33'üne tavizli rejim uygulamaktadır. Topluluk ise, 1/98 sayılı OKK öncesinde Türkiye'den ithal edilen ürünlerin %76'sına tavizli rejim uygularken, 1/98 sayılı OKK sonrasında %93'üne tavizli rejim uygulamaktadır.

Yeni tercihli rejimin uygulanmasında özellikle canlı hayvan ve et ticareti ile ilgili olarak bir takım sorunlar ortaya çıkmıştır. Türkiye yeni tercihli rejim çerçevesinde, 1.1.1998 tarihinden itibaren, AT çıkışlı dondurulmuş büyükbaş hayvan eti (19 bin tonluk %30-40 gümrük tarifeli) ve besilik büyükbaş hayvan (3.500 tonluk %50 tarife indirimi) için tavizler tanımıştır. Ancak, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 1 Ağustos 1996 tarihinden itibaren, canlı hayvan ve et ithalatında kontrol belgesi düzenlememekte ve söz konusu ürünlerin ithalatı gerçekleşmemektedir.

AT tarafı bu uygulamaya misilleme olarak, fındık (AT'nin 1995 yılındaki genişlemesi nedeniyle 9.060 tonluk tarife kontenjanı), domates salçası (1 Temmuz – 31 Aralık tarihleri arasında geçerli olacak 15.000 tonluk tarife kontenjanı) ve karpuzda

(1 Temmuz – 31 Aralık tarihleri arasında geçerli olacak 14.000 tonluk tarife kontenjanı) Türkiye'ye tanıdığı tavizleri Temmuz 1998'den itibaren askıya almıştır.

AT diğer taraftan, (1) Türkiye çıkışlı çift çenekli yumuşakçalar ile taze su ürünleri ithalatını yasaklamayı ve (2) Türkiye çıkışlı dondurulmuş ve işlenmiş su ürünleri ithalatında, her partinin insan sağlığı açısından tehdit oluşturup oluşturmadığını ve patolojik bir takım mikro organizmaları içerip içermediğini tespit amacıyla, örnekleme yöntemiyle teste tabi tutulmasını amaçlayan bir takım düzenlemelere gitmiştir.

İşlenmiş Tarım Ürünleri

İşlenmiş tarım ürünleri kavramı AET'yi kuran Roma Antlaşmasında (RA) yer alan bir tanımlama olmayıp, söz konusu Antlaşmada ürünler tarım ve sanayi ürünleri olarak iki gruba ayrılmaktadır. Tarım ürünleri RA'nın II sayılı ekinde liste olarak verilmiştir.

Topluluk esas olarak, (CEE) 66/616 sayılı ve (EEC) 1059/69 sayılı, Tüzükler ile RA'nın II sayılı ekinde yer almayan ve işlenmiş tarım ürünü olarak tanımlanan yeni bir ürün grubu (non-Annex II goods) oluşturmuştur.

Topluluk esas olarak (EC) 3448/93 sayılı, (EC) 1222/94 sayılı, (EC)1200/95 sayılı ve (EC) 1460/96 sayılı Tüzükler ile işlenmiş tarım ürünleri konusundaki rejimi UT'den ve güncel gelişmelerden kaynaklanan gereksinimlere göre yeniden düzenlemiştir.

Topluluk bu tüzükler yanında, işlenmiş tarım ürünleri ile ilgili ayrıntıları da içeren pek çok tüzük çıkartmıştır.

Bu tüzükler çerçevesinde işlenmiş tarım ürünlerinin her biri için tarım payı ve sanayi payı olarak iki unsur tanımlanmakta ve dış ticarete bir ürünün tarım payı için farklı, sanayi payı için farklı bir gümrük rejimi uygulanmaktadır.

Tarım payı, bünyesinde **temel tarım ürünü** olarak tanımlanan ürünleri bünyesinde bulunduran işlenmiş tarım ürünleri için uygulanmaktadır. Temel tarım ürünü esas olarak, bileşiminde hububat, şeker ve/veya süt bulunduran ürünlerdir. Dış ticarete, işlenmiş tarım ürünlerinin bünyesinde yer alan temel tarım ürünü/ürünleri için, OTP göz önünde bulundurularak, tarım payı şeklinde bir vergi uygulanmakta ve ürünler bu yönüyle tarım ürünü olarak işlem görmektedir.

Sanayi payı ise işlenmiş tarım ürünlerinin bünyesinde yer alan sanayi katma değerine karşılık olarak uygulanmakta ve ürünler bu yönüyle de dış ticarete sanayi ürünü olarak işlem görmektedir. Örneğin, işlenmiş tarım ürünü olan çikolatanın bünyesinde yer alan şeker ve süt için, tarım payı şeklinde; bu ürünün işlenmesinden doğan sanayi katma değerine karşılık olarak da, sanayi payı şeklinde ayrı bir vergi uygulanmaktadır.

Topluluk, temel tarım ürünü olarak tanımlanan ve dış ticarete önemli ölçüde korumaya konu olan hububat, şeker ve sütün işlenmiş ürün şeklinde Topluluğa girişini böyle bir uygulama ile engelleme yoluna gitmiştir.

Temel tarım ürünlerinin esasını oluşturan hububat, şeker ve süt, OTP çerçevesinde desteklemenin ve korumanın en yoğun olarak uygulandığı ürünlerdir. OTP çerçevesinde sadece hububat, şeker ve sütün ithalatına değil, yukarıda da

açıklandığı üzere, işlenmiş tarım ürünlerinin bünyesinde yer alan hububat, şeker ve sütün ithalatına da ithalat vergisi (tarım payı şeklinde) uygulanmaktadır.

Tarım payı, işlenmiş tarım ürününün bünyesinde yer alan temel tarım ürününe/ürünlerine uygulanan gümrük vergisi oranına ve bu üründe kullanılan temel tarım ürünü miktarına/miktarlarına bağlı olarak belirlenmektedir.

Tarım payının hesaplanmasında, tercihli ticaret uygulanan ülkelere göre farklı düzenlemeler olabilmektedir. Temel tarım ürünüde tercihli rejim uygulanan ülkelere, işlenmiş tarım ürününün bünyesinde yer alan temel tarım ürünü için de tercihli rejim uygulanmaktadır.

Topluluk işlenmiş tarım ürünleri ithalatında, tarım payı yoluyla temel tarım ürünleri için uyguladığı koruma yanında, bu ürünlerin ihracatında da kaçınılmaz olarak ihracat sübvansiyonu uygulamaktadır. İhracat sübvansiyonu uygulamasında, temel tarım ürünlerinin Topluluk piyasaları ile Dünya piyasaları arasındaki fark ve işlenmiş tarım ürünüde kullanılan temel tarım ürünü miktarı dikkate alınmaktadır⁵.

Ancak bu uygulamada, OTP kuralları ve Topluluğun DTÖ yükümlülükleri çerçevesinde kotasyon uygulanabilmekte ve/veya temel tarım ürünlerinin Topluluk piyasaları ile Dünya piyasaları arasındaki fark, tamamen değil, kısmen telafi edilebilmektedir. (EC) 1222/94 sayılı Tüzük ve onu izleyen tüzük değişiklikleri ile tarım ürünlerinin ihracatında uygulanan ihracat iadesi sisteminin kıstasları belirlenmiştir.

İşlenmiş Tarım Ürünleri Alanında Türkiye-Topluluk İlişkileri

1/95 Sayılı OKK Öncesi Gelişmeler

AA'da da işlenmiş tarım ürünleri kavramı söz konusu olmayıp, tarım ve sanayi malları RA'ya göre tanımlanmaktadır.

RA'da, dolayısıyla AA'da yer almamış olan işlenmiş tarım ürünleri kavramı, daha önce tanımlanmış olan tarım ürünü ve sanayi ürünü tanımlamasından farklı ve yeni bir kavram olarak KP ile Türkiye-Topluluk ilişkilerinde ortaya çıkmıştır. KP'nin 3 sayılı Ek'inde yer alan bazı işlenmiş tarım ürünlerinde Türkiye 22 yıllık bir dönemin sonunda gümrükleri sıfırlamayı kabul etmiştir. Türkiye'nin bu alandaki yükümlülüklerini yerine getirmesi, ancak 1/95 sayılı OKK ile gerçekleşebilmiştir.

Topluluk ise KP'nin 35'inci maddesi çerçevesinde, 6 sayılı Ek'in 14'üncü maddesi ile (EEC) 1059/69 sayılı Tüzük kapsamında yer alan Türkiye çıkışlı işlenmiş tarım ürünlerinin Topluluğa ithalinde değişken unsurun (tarım payı) tahsili saklı kalmak üzere, sabit unsurun (sanayi payı) üç yıllık bir dönem sonunda aşamalı bir şekilde (yüzde 25, yüzde 10 ve yüzde 0) sıfırlanmasını kabul etmiştir. Topluluk, bu alandaki yükümlülüklerini KP çerçevesinde yerine getirmiştir.

1/95 Sayılı OKK Çerçevesinde Gelişmeler

Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkilerde işlenmiş tarım ürünleri ile ilgili en önemli gelişme 1/95 sayılı OKK ile ortaya çıkmıştır. 1/95 sayılı OKK'da işlenmiş tarım ürünleri ile ilgili hükümler ayrı bir bölüm (Bölüm V) olarak yer almıştır.

⁵ ALAGÖZ Aylın, TUNÇ YELTİN, Leyla, İKV, Gümrük Birliği Çerçevesinde Avrupa Birliği ve Türkiye'de İşlenmiş Tarım Ürünleri, İstanbul, 1996, s. 8.

1/95 sayılı OKK, gümrük birliği kapsamında, tarım ürünlerini içermemektedir, ancak, işlenmiş tarım ürünleri, bünyesinde bulundurduğu sanayi payı yönü ile gümrük birliği kapsamına girmektedir.

1/95 sayılı OKK işlenmiş tarım ürünlerini Avrupa Topluluğunu kuran Antlaşmanın II sayılı ekinde yer almayan işlenmiş tarım ürünleri olarak tanımlamış ve bu ürünlerin listesi 1/95 sayılı OKK'da Ek 1 olarak yer almıştır (Madde 17).

Türkiye, Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) ve tercihli tarife politikaları ile ilgili 1/95 sayılı OKK, Madde 13 hükümleri saklı kalmak şartıyla işlenmiş tarım ürünlerinin üçüncü ülkelerden ithaline tarım payı uygulayabilecektir (Madde 18). Söz konusu tarım payının hesaplanması ile ilgili hükümler 1/95 sayılı OKK, Madde 19'da yer almaktadır.

Türkiye ve Topluluk aralarındaki işlenmiş tarım ürünleri ticaretinde, gümrük vergileri ve eş etkili vergilerin kaldırılması ile ilgili 1/95 sayılı OKK, Madde 4 hükümleri saklı kalmak, başka bir ifade ile işlenmiş tarım ürünlerinin ticaretinde sanayi payları için her hangi bir gümrük vergisi veya eş etkili vergi tahsil etmemek şartıyla, tarım payı şeklinde vergi uygulayabileceklerdir (Madde 19). Topluluk, Türkiye'ye üçüncü ülkelere uyguladığı tarım payına karşılık gelen vergileri; Türkiye ise, Topluluğa Madde 19 hükümleri uyarınca hesaplanacak tarım payına karşılık gelen vergileri uygulayacaktır (Madde 20). Tarım payının hesaplanması ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler, Bölüm: 3.3'de yer almaktadır.

Temel tarım ürünleri dış ticaretinde tarımsal vergilerin indirilmesi durumunda, bu indirim işlenmiş tarım ürünlerine de aynı oranda yansıtılacaktır; indirimlerin belli bir kota dahilinde gerçekleşmesi durumunda, Ortaklık Konseyi indirimli tarım payının uygulanacağı ürünleri ve miktarlarını gösteren bir liste hazırlayacaktır (Madde 20 ve Madde 22).

Türkiye, Topluluktan yapacağı işlenmiş tarım ürünleri ithalatının, gümrük birliğinin amaçlarını tehlikeye sokacak ciddi sorunlar yaratması durumunda konuyu Gümrük Birliği Ortak Komitesine getirebilecek ve karşılıklı kabul edilebilir çözüm yolları aranabilecektir (Madde 23).

1/95 sayılı OKK uyarınca işlenmiş tarım ürünlerinin korunmasında tarım payı ve sanayi payı olarak yer alan iki unsurdan sanayi payı Türkiye tarafından, bazı ürünlerde 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren, bazı ürünlerde de aşamalı olarak (hedef tarım payına ulaşarak), Topluluğa karşı sıfırlanacaktır.

Hedef tarım payına, aşamalı olarak, bazı ürünlerde 1.1.1999 tarihinde, bazılarında da 1.1.1997 tarihinde ulaşılması öngörülmüştür (Madde 21).

Türkiye 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren İthalat Rejimi Kararı ve bunu izleyen ithalat rejimi kararları ile, 1/95 sayılı OKK'da öngörülen takvime uygun olarak bu alandaki yükümlülüklerini yerine getirmiştir.

İthalat rejim kararlarında işlenmiş tarım ürünleri, III sayılı Liste, IV sayılı Liste ve V sayılı Liste olarak üç ayrı listede yer almaktadır. III sayılı Listede yer alan ürünler hassas olmayan ürün grubunu oluşturmaktadır ve uyumun gümrük birliğinin işlemeye başladığı tarihte (1.1.1996) gerçekleştirildiği ürünlerdir. IV sayılı Listede yer alan ürünler hassas ürün grubunu oluşturmaktadır ve uyumun 1.1.1997 tarihinde tamamlandığı ürünlerdir. V sayılı Listede yer alan ürünler ise en hassas ürün grubunu oluşturmaktadır ve uyumun 1.1.1999 tarihinde tamamlandığı ürünlerdir.

Diğer taraftan yukarıdaki örnekten de görüleceği üzere, Türkiye tarafından uygulanmakta olan tarım payı 1/95 sayılı OKK ile belirlenmiş sabit bir değerdir. Türkiye tarafından tarım payının hesaplanmasına esas oluşturan temel tarım ürünlerinin vergilendirilmesinde bir değişiklik gerçekleştirdiğinde (temel tarım ürünlerinin koruma oranları artırıldığında veya azaltıldığında) bu değişikliği tarım payına yansıtacak bir mekanizma yoktur. Oysa Topluluk temel tarım ürünlerinin vergilendirmesinde (korumasında) bir değişiklik gerçekleştirdiğinde bu değişikliği tarım payına yansıtılabilmektedir. Bu nedenle tarım payının hesaplanması anlaşma ile belirlenen sabit bir değer olarak değil, temel tarım ürününün vergilendirilmesindeki değişiklikleri (temel tarım ürünlerinin korumalarındaki artırımları veya azaltmaları) yansıtacak bir yapıda olmalıdır. Türkiye, 1/95 sayılı OKK sonrasında, ithalat rejim kararları çerçevesinde koruma oranı değiştirilen temel tarım ürünleri için farklı, işlenmiş tarım ürünlerinin bünyesinde yer alan temel tarım ürünleri için farklı bir koruma uygulamaktadır. Dolayısıyla, Topluluk ile ilişkilerde konunun tekrar ele alınarak, işlenmiş tarım ürünlerinin bünyesinde yer alan temel tarım ürünleri için, koruma düzeyinin (tarım payının) değiştirilmesine olanak sağlayacak düzenlemelerin yapılması gereklidir.

Topluluğa karşı tarım payı ile sağlanan koruma düzeyi çoğu üründe belirli bir korumayı sağlayabilmektedir. Nitekim, gümrük birliği sonrasında yayımlanan ithalat rejim kararlarının incelenmesinden de görüleceği gibi, çoğu işlenmiş tarım üründe tarım payı, sanayi payına göre çok daha büyük oranlardadır. Bu nedenle, sanayi payı Topluluk için sınırlanmış olsa bile, tarım payı Topluluktan yapılan ithalatta belirli bir korumayı sağlayabilmektedir. Esasen, işlenmiş tarım ürünü kapsamında yer alan ürünlerin bazıları, 22 yıllık listede yer alan ürünler olup, Türkiye'nin bu ürünlerde sanayi payına karşılık olan gümrükleri KP uyarınca geçiş döneminde sınırlaması öngörülmekteydi. Bu yükümlülük Türkiye tarafından 1/95 sayılı OKK ile yerine getirilebilmiştir.

Türkiye işlenmiş tarım ürünlerinde (AT tanımlamasına göre işlenmiş tarım ürünlerinde), ihracatçı ülke konumundadır. Yıllara göre değişmekle beraber, Türkiye'nin işlenmiş tarım ürünleri ihracatı, ithalatının 7-10 misli kadardır. Ancak, Topluluk ile yapılan işlenmiş tarım ürünleri ticaretinde Türkiye, ithalatçı ülke konumundadır.

Türkiye'nin işlenmiş tarım ürünleri ihracatçısı bir ülke olması nedeniyle, işlenmiş tarım ürünlerinin toplam ithalattaki payı sınırlıdır. Bu ürünlerde gerçekleştirilen ithalatın önemli bir bölümü ise Topluluktan kaynaklanmaktadır. Yıllara ve ürün gruplarına göre değişmekle beraber, Türkiye'nin işlenmiş tarım ürünleri ithalatında Topluluğun payı, %90 civarındadır.

Bilindiği üzere, Türkiye'nin ithalatı, bu kapsamda işlenmiş tarım ürünleri ithalatı ekonomide ve dış ticarete ortaya çıkan gelişmelere bağlı olarak yıllara göre olağan bir artış içerisinde. 1/95 sayılı OKK sonrasında bu artış daha da hızlanarak devam etmiştir. Ancak, burada ilginç gelişme, beklentilerin aksine, AT dışındaki ülkelere yapılan işlenmiş tarım ürünleri ithalatının AT'den yapılan ithalattan daha hızlı bir artış göstermiş olmasıdır. Bu sonuca bakarak 1/95 sayılı OKK sonrasında uygulanan yeni rejimin diğer ülkeler için de avantajlı sonuçlar yarattığı söylenebilir.

1/95 sayılı OKK sonrasında, işlenmiş tarım ürünlerinde AT'den yapılan ithalat önemli ölçüde artmıştır. İşlenmiş tarım ürünleri kapsamında yer alan pek çok ürünün, 1/95

sayılı OKK sonrasında ithalatı başlarken, 1/95 sayılı OKK öncesinde ithalatı yapılan belirli sayıdaki ürünün ithalatı 1/95 sayılı OKK sonrasında gerçekleşmemiştir.

Bilindiği üzere, 1/95 sayılı OKK işlenmiş tarım ürünleri ile ilgili olarak Türkiye'ye değil, daha çok AT'ye yeni bir takım tavizleri içermektedir. Bu nedenle 1/95 sayılı OKK'nın, AT'ye yapılan işlenmiş tarım ürünleri ihracatımıza doğrudan bir etkisinin olması beklenmemektedir.

İşlenmiş tarım ürünlerinde, AT'ye ve diğer ülkelere yapılan ihracat 1/95 sayılı OKK sonrasında belirli bir artış göstermiştir. İşlenmiş tarım ürünlerinin genelinde diğer ülkelere yapılan ihracat, AT'ye yapılan ihracattan daha hızlı bir gelişme göstermiştir. Gerek tarım gerek işlenmiş tarım ürünleri ihracatının 1/95 sayılı OKK sonrasında diğer ülkelere kayması, AT'nin UT uyarınca aynı yıllarda uyguladığı tarifeleştirme ile daha yüksek oranda bir koruma sağlaması nedeniyle gerçekleşmiş olabilir.

İşlenmiş tarım ürünlerinin AT'den ithalatında 1/95 sayılı OKK sonrasında ortaya çıkan artışların (özellikle hassas ürün grubunu oluşturan IV ve V sayılı Listelerde yer alan ürünlerin ithalatında ortaya çıkan artışların), büyük ölçüde 1/95 sayılı OKK'dan kaynaklandığı söylenebilir. Ancak, bu artışlar (özellikle GTİP bazında görülen artışlar) kısmen sektörde ortaya çıkan diğer yapısal gelişmelerden ve/veya yurtiçi ve yurtdışı piyasalarda oluşan konjonktürel gelişmelerden de kaynaklanmış olabilir.

1/95 sayılı OKK ile AT'ye sağlanan tavizlere rağmen, 1/95 sayılı OKK sonrasında bazı işlenmiş tarım ürünlerinin (özellikle GTİP bazındaki ürünlerin) ithalatında ortaya çıkan azalmalar veya 1/95 sayılı OKK öncesinde ithalatı yapılan bazı ürünlerin ithalatının 1/95 sayılı OKK sonrasında gerçekleşmemesi, 1/95 sayılı OKK nedeniyle değil, sektörde ortaya çıkan diğer yapısal gelişmelerden ve/veya yurtiçi ve yurtdışı piyasalarda oluşan konjonktürel gelişmelerden kaynaklanmıştır.

Bilindiği üzere, 1/95 sayılı OKK Türkiye'nin işlenmiş tarım ürünleri ihracatı ile ilgili önemli sayılabilecek hükümleri içermemektedir ve ihracatımız üzerinde önemli bir etkide bulunması beklenmemektedir. 1/95 sayılı OKK sonrasında işlenmiş tarım ürünlerinde, AT'ye yapılan ihracatta ortaya çıkan artışlar 1/95 sayılı OKK'dan değil, sektörde ortaya çıkan diğer yapısal gelişmelerden (örneğin, Türkiye'nin işlenmiş tarım ürünleri ihracatında yıllara göre ortaya çıkan olağan gelişmelerden) ve/veya yurtiçi ve yurtdışı piyasalarda oluşan konjonktürel gelişmelerden kaynaklanmıştır.

1/95 sayılı OKK sonrasında ve bazı işlenmiş tarım ürünlerinin ihracatında ortaya çıkan azalışlar veya 1/95 sayılı OKK öncesinde ihracatı yapılan bazı ürünlerin ihracatının 1/95 sayılı OKK sonrasında gerçekleşmemesi, sektörde ortaya çıkan diğer yapısal gelişmelerden (örneğin, GATT kuralları çerçevesinde uluslararası ticarete 1994 yılından itibaren gerçekleştirilen uygulamalar, özellikle tarifeleştirmeden) ve/veya yurtiçi ve yurtdışı piyasalarda oluşan konjonktürel gelişmelerden kaynaklanmış olabilir.

KAYNAKLAR

AKDER, Halis, AKAY, İlhan, BUCKWELL, Alan, ERTUĞRUL, Cemil, KASNAKOĞLU, Haluk, MEDLAND, John, YOUNG, Nick, Turkish Agriculture and European Community Policies and Institutional Adaptation, DPT Yayını, Ankara, 1990.

ALAGÖZ Aylin, TUNÇ YELTİN Leyla, Gümrük Birliği Çerçevesinde Avrupa Birliği ve Türkiye'de İşlenmiş Tarım ürünleri, İKV, 1996, İstanbul.

ATMACA, Reyhan, Türkiye'nin AB ile İlişkileri ve Serbest Ticaret Anlaşmaları Çerçevesinde Tarım ve İşlenmiş tarım ürünleri, İKV Dergisi, Sayı 141, 1998.

BAYRAK, Leyla, İşlenmiş Tarım Ürünleri Alanında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, ATAUM Temel Eğitim Programı Ödevi, Ankara, 1998.

ERAKTAN, Gülcan, "Türkiye'de Tarım Politikası Uygulamaları", Türk Ziraat Mühendisleri Birliği Teknik Tarım Kongresi Tebliği, Ankara, 1988.

ERAKTAN, Gülcan, Türkiye'de Tarım ve Tarım Kesimine Yönelik Politikalar ve AT Karşısındaki Durumu, Ankara, 1988.

ERAKTAN, Gülcan, "Türkiye'de Tarım Politikası Uygulamaları", Türk Ziraat Mühendisleri Birliği Teknik Tarım Kongresi Tebliği, Ankara, 1988.

ERAKTAN, Gülcan, Türkiye'de Tarım ve Tarım Kesimine Yönelik Politikalar ve AT Karşısındaki Durumu, Ankara, 1988.

ertuğrul

İKV, Gümrük Birliği Çerçevesinde İşlenmiş Tarım Ürünleri, İKV Dergisi, Sayı 133, 1996.

NEBİOĞLU, Hüsamettin, Türkiye-AT Gümrük Birliği Bağlamında İşlenmiş Tarım Ürünleri Ticareti, DPT Çalışma Raporu, Ankara, 1997.

ÖREN, Necat, "Cumhuriyet Dönemi Tarım Politikaları", T.C. Ziraat Bankası - TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası - TÜBİTAK, Cumhuriyet'in 75. Yılında Türkiye Tarımı Sempozyumu, 1998, Ankara.

TMMOB/ZMO, Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye Tarımı Sempozyumu, 15-16 Ekim 1998.

www.die.gov.tr, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara.

www.dpt.gov.tr, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Ankara.

Dış ticaret

www.europa.eu.int, European Commission, Luxembourg.

www.fao.org, United Nations Food and Agriculture Organization (FAO), Rome.

www.wto.org, World Trade Organisation (WTO).